

EUR GUIDE

EUROGUIDE HANDBOEK

Gender & Identiteit

 Vlaamse versie

This project is co-funded by the Internal Security Fund of the European Union – **GA N° 871038**

1	Gender en identiteit	3
1.1	<i>Hoe gaan we om met issues rond gendergelijkheid die moeilijk liggen?.....</i>	3
1.1.1	Gesprekken rond gendergelijkheid liggen moeilijk	7
1.1.2	Jongeren houden vast aan traditionele rollenpatronen: manueel werk voor mannen en zorg voor vrouwen.....	8
1.1.3	Jongens weigeren naast meisjes te zitten en/of weigeren samen te werken met meisjes en vice versa. 9	9
1.1.4	Jongeren weigeren mannelijke/vrouwelijke leerkrachten en/of jeugdwerkers een hand te geven	10
1.1.5	Jongeren weigeren mannelijke/vrouwelijke leerkrachten en/of jeugdwerkers aan te kijken.....	10
1.1.6	Mannelijke jongeren weigeren principieel om te luisteren naar vrouwelijke leerkrachten/jeugdwerkers 11	11
1.1.7	Jongeren en/of ouders willen geen lessen van een andersgeaarde leerkracht/jeugdwerker	12
1.1.8	Hoe gaan we om met jongeren die het moeilijk hebben met bepaalde vrouwelijke kledij of maquillage?	13
1.2	<i>Hoe gaan we om met problemen die zich stellen bij turnen, sport-, zwem- of danslessen in het basis en secundair onderwijs?</i>	13
1.3	<i>Hoe gaan we om met de weigering van vrouwen om mannen te wassen en omgekeerd in zorgopleidingen?.....</i>	18
1.4	<i>Hoe gaan we om met leerlingen die geen naaktsculpturen of naaktafbeeldingen tijdens de lessen (bv.plastische opvoeding) willen?.....</i>	20
1.5	<i>Hoe gaan we om met jongeren die weigeren deel te nemen aan de lessen seksuele voorlichting en opvoeding?.....</i>	22

1 Gender en identiteit

1.1 Hoe gaan we om met issues rond gendergelijkheid die moeilijk liggen?

Waarover gaat het?

Heel wat jongeren koppelen om heel wat redenen verschillen in normen en waarden aan biologische verschillen. Dit uit zich in bepaalde opvattingen over identiteit, werk, opleiding, relaties ... Voorbeelden hiervan zijn:

- *7.1.1 Gesprekken rond gendergelijkheid liggen moeilijk*
- *7.1.2 Jongeren houden vast aan traditionele rollenpatronen: manueel werk voor mannen en zorg voor vrouwen*
- *7.1.3 Jongens weigeren naast meisjes te zitten en/of weigeren samen te werken met meisjes*
- *7.1.4 Jongeren weigeren mannelijke/vrouwelijke leerkrachten/jeugdwerkers een hand te geven*
- *7.1.5 Jongeren weigeren mannelijke/vrouwelijke leerkrachten/jeugdwerkers aan te kijken*
- *7.1.6 Mannelijke jongeren weigeren principieel om te luisteren naar vrouwelijke leerkrachten/jeugdwerkers*
- *7.1.7 Jongeren en/of ouders willen geen lessen door een anders geaarde leerkracht/jeugdwerker*
- *7.1.8 Hoe gaan we om met jongeren die het moeilijk hebben met bepaalde vrouwelijke kledij of maquillage?*
- ...

We merken ook dat radicale groeperingen zowel politiek als religieus, terugvallen op traditionele rolverdelingen binnen de relatie man-vrouw. De vrouw is voor hen onderdanig en dient voor de opvoeding van de kinderen te zorgen. De man is voor hen de broodwinnaar en heeft het gezag over de familie. Dit uit zich vaak ook fysiek via kledij en houding bij zowel de vrouw als de man. Daarnaast vertonen sommige mannen ook machogedrag.

Welke kaders zijn van toepassing?

Belgische wetgeving

De wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen en de strafwetten en andere wetten die specifiek tot doel hebben de gelijkheid van mannen en vrouwen te waarborgen. Op 12

januari 2007 heeft België een wet aangenomen om de gelijkheid tussen vrouwen en mannen te bevorderen door de genderdimensie te integreren in de Belgische beleidsstructuren.¹

Het PPGO!

In het PPGO! is de gelijkwaardigheid van de seksen expliciet ingeschreven. Actief optreden tegen vormen van discriminatie of uitsluiting op basis van geslacht en geaardheid (naast andere kenmerken) maken integraal deel uit van het pedagogisch project van het GO!.²

Gemeenschappelijke verklaring met andere onderwijsverstrekkers

In 2012 ondertekende het GO! samen met de andere Vlaamse onderwijsverstrekkers een gemeenschappelijke verklaring³ over een beleid met betrekking tot gender en seksuele geaardheid in het onderwijs. Daarmee engageren we ons tot de volgende doelstellingen: *“Pesten actief bestrijden, bij alle betrokkenen genderbewustzijn ontwikkelen, genderstereotypen wegwerken om zo de vrije (levensloop)keuze mogelijk te maken en, ten slotte, weerstand tegen holebi’s en transgenders doen verdwijnen.”*

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

Het is uiteraard in de eerste plaats belangrijk om proactief op te treden. Een genderdiversiteitsbeleid maakt deel uit van het inclusief omgaan met diversiteit. Opnieuw is Actief burgerschap⁴ een hefboom. Binnen Actief burgerschap moeten we inzetten op gender vanuit zowel het schoolklimaat als het curriculum.

In de eerste plaats pleiten we voor een genderresponsief schoolklimaat, als onderdeel van een goede burgerschapscultuur. Deze totaalaanpak voor de school vergt van iedereen betrokkenheid, van directie over lerarenkorps tot administratief personeel. Dit door zelf het goede voorbeeld te tonen en ook in het schoolreglement aandacht te hebben voor gendersensitieve zaken. Een school kan het personeel daarin ondersteunen door een helpdesk te creëren, aanspreekpersonen aan te duiden, vormingen te voorzien met aandacht voor gender, en rolmodellen uit te nodigen. Deze ingrepen kunnen vanzelf zorgen voor een

¹ Belgisch Staatsblad, “Wet Ter Bestrijding van Discriminatie Tussen Vrouwen En Mannen.,” 2007002098 § (2007), https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg_2.pl?language=nl&nm=2007002098&la=N.

² GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “Het Pedagogisch Project van Het GO! (Kortweg: PPGO!),” g-o.be (GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, 2017), <https://www.g-o.be/het-pedagogisch-project-van-het-go-kortweg-ppgo/>.

³ Vlaamse Overheid - Departement Onderwijs, “Gemeenschappelijke Verklaring over Een Beleid Met Betrekking Tot Gender En Seksuele Geaardheid in Het Onderwijs,” 2012, <http://transgenderinfo.be/wp-content/uploads/gender-en-seksuele-geaardheid-charter.pdf>.

⁴ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap,” Pro.g-o.be (GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, 2015), <https://pro.g-o.be/pedagogische-begeleiding-leerplannen-nascholing/aan-de-slag-met-actief-burgerschap/in-het-secundair-onderwijs/toolkit-leerlijn-actief-burgerschap-llab>.

positief klimaat ten opzichte van gender en daarom ook preventief werken. Het is belangrijk om te vermijden dat leraren verrast worden door jongeren of situaties en niet goed weten hoe die aan te pakken. Duidelijk maken aan jongeren dat praten over gender niet taboe is, is een stap in de goede richting. Het is goed om op een open en respectvolle manier over gender te praten en dat ook regelmatig te doen.

Naast aandacht voor de schoolcultuur, is ook aandacht voor een gemeenschappelijk kader rond curriculum van belang. Jongeren krijgen de kans om al hun interesses en talenten te kunnen ontwikkelen, los van genderstereotypen. Op die manier worden traditionele rollenpatronen ook doorbroken: jongeren kiezen in functie van hun talent, niet in functie van hun gender. Binnen dit idee is een goede omkadering in de klas altijd belangrijk. De leraar denkt na over de eigen lesstijl: gebruik ik genderstereotype voorbeelden, hoe zit het met de communicatie en vraagstelling?

Meer informatie over de preventieve aanpak vind je in: **Gender op school. Leidraad voor een genderinclusieve samenleving.**⁵

Maar hoe praten we nu concreet over genderthema's?

Het is niet altijd duidelijk wat de reactie van de klas zal zijn en een leraar kan zich onzeker voelen om hierover te praten. Soms is een reactieve aanpak niet te vermijden, bv. wanneer genderthema's aan bod komen op een onverwacht moment. Let er dan wel op dat je dan geen extra brandstof geeft. Ook als het niet in de geplande les past, is het belangrijk om hierbij stil te staan en een platform voor gesprek te creëren en te reageren op uitspraken en veronderstellingen over gender.

Een mooi aanknopingspunt om hieraan te werken is de transversale eindterm 7.1 (Jongeren lichten de gelaagdheid en de dynamiek van identiteiten en de mogelijke gevolgen ervan voor relaties met anderen toe) waar het onder andere gaat over identiteit, en de meerdere lagen waaruit een identiteit bestaat. Deze eindterm laat zien dat gender (m/v/x) deel is van een identiteit, maar dat er ook veel andere dimensies zijn. Dit moet jongeren uitdagen om een 'meisje' of een 'jongen' niet als enkel dat te zien. Twee andere aanknopingspunten zijn transversale eindterm 7.3 (Strategieën leren om respectvol en constructief om te gaan met individuen en groepen in een diverse samenleving) en 7.4 (Jongeren lichten mechanismen van vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk toe).⁶

Voor een overzicht van educatieve pakketten zie: Gender op school. Leidraad voor een genderinclusieve samenleving p. 42-43⁷

Wat doe je nu met controversiële uitspraken?

⁵ Myriam Halima et al., *Gender Op School: Leidraad Voor Een Genderinclusieve Leeromgeving* (Brussel: Politeia, 2017).

⁶ Voor de transversale eindtermen van de tweede en derde wachten we nog op goedkeuring van het Vlaams Parlement. De transversale eindtermen van de eerste graad kunnen hier geraadpleegd worden: <https://pro.g-o.be/blog/Documents/OO-2019-002.pdf> en <https://pro.g-o.be/blog/Documents/OO-2019-001.pdf>

⁷ Myriam Halima et al., *Gender Op School: Leidraad Voor Een Genderinclusieve Leeromgeving*

Het is belangrijk om bepaalde uitspraken niet zomaar voorbij te laten gaan, maar ze effectief te bespreken in de klas. Keur niet gewoon de uitspraak af, maak er een leermoment van. Ga erover in dialoog.

In een eerste fase kan de uitspraak van de jongeren onderzoekend worden benaderd:

- Je zei net ... kun je daar wat meer over vertellen?
- Waarom denk je dit?
- Is dat altijd zo?
- In welke situaties is dit niet zo?
- Hoe voel je je daarbij?

Het is van belang om de redenering achter de uitspraak te achterhalen **en in een tweede fase** ook andere meningen uit de klas in de dialoog te betrekken. Het is best goed dat de leraar aangeeft dat haar of zijn mening verschillend is. Tegenvoorbeelden geven of eigen ervaringen delen en wat je hieruit leerde, kan helpen om ook bij de jongeren openheid te realiseren.

- Delen jullie deze mening?
- Kent iemand andere voorbeelden?
- Ik denk daar anders over, maar ik ben benieuwd om te horen waarom jij dit denkt.

In een derde fase is het belangrijk om feitelijk verkeerde informatie te corrigeren. Daag de jongeren uit om hun uitspraken te controleren en na te gaan op correctheid. Als een jongere bv. stelt dat 'alle homo's aids hebben', kan de leraar in de klas samen de juiste cijfers en nuanceringen opzoeken over aids bij verschillende doelgroepen.

Het is van belang om voor het spreken over gevoelige onderwerpen steeds een veilig klasklimaat te creëren. Maak aan het begin van het schooljaar met de jongeren een aantal afspraken die aan de muur gehangen worden en breng die geregeld opnieuw in herinnering wanneer een gevoelig onderwerp aan bod komt. De PICKASOLL-afspraken kunnen hierbij helpen.⁸

Nuttige organisaties:

Merhaba vzw⁹: Beweging voor holebi's en transgenders uit etnisch-culturele minderheden.

RoSa vzw¹⁰: Kenniscentrum voor gender en feminisme.

⁸ Sensoa, "Hoe Begeleid Je Seksuele Vorming? - Afspraken Maken Met Pickasoll - Tips - Jongeren Begeleiden | Sensoa," Sensoa, 2017, <https://www.sensoa.be/goede-begeleidershouding-bij-seksuele-voeding-met-pickasoll>.

⁹ <http://www.merhaba.be>

¹⁰ <http://rosavzw.be/>

Cavaria¹¹: Koepelorganisatie voor verenigingen die opkomen voor een brede kijk op seksuele oriëntatie, genderexpressie en genderidentiteit. Cavaria biedt vormingen en begeleidingstrajecten voor scholen rond gender en seksuele diversiteit.

Ella vzw¹²: Kenniscentrum gender en etniciteit.

Pimento – What the FAQ bundel¹³: In deze gratis publicatie 'What the FAQ?!' krijg je concrete casussen, tips en achtergrondinfo vanuit hun uitgebreide expertise in vorming over relaties en seksualiteit aan jongeren.

Het is uiterst belangrijk bij genderthema's **het wetenschappelijk aspect** mee te nemen, met name de invloed van onze biologische natuur op ons gedrag en capaciteiten.

Wie iets meer wil begrijpen van onze genderidentiteit, doet er goed aan om eerst de biologische wortels ervan te doorgronden. Zo toont wetenschappelijk onderzoek aan dat meisjes en jongens worden geboren met andere voorkeuren. Dat wordt zelfs bij testen met apen gezien. Die voorkeur zit met andere woorden diep in onze biologische genen. Zo toont het atypisch embryonaal verloop van de geslachtsontwikkeling aan dat het duaal man-vrouw-beeld heel divers is. Kennis hierover maakt het aanvaarden van deze diversiteit gemakkelijker, ook al ligt dat cultureel soms moeilijk.

Daarnaast adviseren we projecten rond seksistische stereotypen uit te werken van jongeren voor jongeren. We delen de groep in twee en werken met een vragenlijst rond beeldvorming, stereotypen en ongewenst gedrag ten opzichte van het andere geslacht. Zo komen jongeren zelf tot inzicht welke impact hun gedrag op de ander heeft. Ondanks het feit dat dit tot pittige discussies kan leiden die gegrond zijn op stereotypische beelden, kan de leerkracht met de juiste communicatietools hier toch komen tot de juiste sensibilisering en inzichten. Indien nodig kunnen externe experts worden uitgenodigd.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

1.1.1 Gesprekken rond gendergelijkheid liggen moeilijk

Indien jongeren bedenkingen hebben bij genderverhoudingen heeft dit meestal te maken met overgeleverde rolpatronen, oude tradities ... binnen de familie. Het is dan aangewezen stil te staan bij mogelijke uitzonderingen, bv. de moeder of de oma, bepaalde vrouwen binnen het gezin, die veel en meer respect genieten dan de mannelijke elementen uit de familie en hierrond een gesprek aan te gaan. Het

¹¹ <https://cavaria.be>

¹² <http://www.ellavzw.be/>

¹³ <https://www.pimento.be/what-the-faq/>

zijn deze uitzonderingen die hen aan het twijfelen kunnen zetten. Zeg bv.: voor je oma heb je toch ook respect? Zij is ook een vrouw en zij werkt ook buitenshuis.

Het kan ook nuttig zijn te wijzen op het feit dat genderongelijkheid niet consistent van toepassing is op alle vrouwelijke leden binnen het gezin en in de samenleving. Bv. onze zagezegde gendergelijkheid in het westen is 'vermeend' of 'beperkt'. Eén van de bewijzen hiervan is het feit dat mannen en vrouwen met dezelfde opleiding en diploma niet hetzelfde verdienen in dezelfde job. Gendergelijkheid is niet absoluut, genderongelijkheid ook niet.

We moeten ons ook realiseren dat sommige jongens het andere geslacht onderwaarderen. Cultuur of religie kan vaak maar één van de vele lagen zijn in hun foutieve denkpatroon. Populaire Nederlandse en Franse rapartiesten gebruiken termen als 'kech' wanneer zij over vrouwen zingen. 'Kech' is afkomstig van het Arabische woord '*kechba*' wat 'hoer' betekent. Dit zien we helaas ook terug in de Amerikaanse rap- en hiphop-scene. Ook in de gaming-industrie bestaan er games zoals het populaire spel Grand Theft Auto waarin vrouwen worden behandeld als onderdeel van de verovering en de buit. Ook binnen conservatieve kringen wordt de traditionele rol van de vrouw bepleit en wordt er gezegd dat 'vrouwen in de keuken horen'.

Het is belangrijk als leraar dit niet goed te keuren en het debat durven aan te gaan over gelijkheid man-vrouw. Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de [leerlijn Actief burgerschap](#)¹⁴.

1.1.2 Jongeren houden vast aan traditionele rollenpatronen: manueel werk voor mannen en zorg voor vrouwen

Vrouwenemancipatie kende een enorme evolutie in het Westen in de jaren '50-'60. In niet westerse landen is deze evolutie echter later tot stand gekomen. In sommige landen lopen dergelijke processen trager en duren ze langer dan in het Westen. Ook economische redenen zorgen ervoor dat men afstand moet nemen van de klassieke rollenpatronen.

In heel veel landen van herkomst van de jongeren, heerst nog steeds een patriarchale thuisstructuur en zijn vrouwen nog afhankelijk van de mannen als broodwinnaar. Maar in landen waar dit niet het geval is of waar één loon onvoldoende is om te overleven, zien we steeds meer vrouwen die ook buitenshuis werken. Jammer is dat werkende vrouwen, naast hun job, binnenshuis ook de taak van het huishouden en de kinderen op zich moeten nemen. Mannen ondersteunen hun vrouwen hierin niet of te weinig. Er ligt nog een heel lang emancipatieproces voor de boeg. Dit wordt soms onterecht aan islam gekoppeld. In sommige islamitische landen krijgen vrouwen zelfs meer erkenning dan mannen. Ze worden terecht op een voetstuk geplaatst omdat zij zowel buitenshuis als binnenshuis, waar ze het huishouden runnen, werken. Hier voorbeelden van aanhalen helpt om traditioneel denken te doorbreken.

¹⁴ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap"

Heel wat jongeren van de tweede en derde generatie houden vast aan deze traditionele rolpatronen. De kunst is om door middel van simpele oefeningen rond toekomstdromen en berekeningen qua behoeften een bepaalde gewenste levensstandaard voorop te stellen en het toenemende belang aan tweeverdieners in onze maatschappij te duiden.

Bijvoorbeeld: Doe een oefening met de maandelijkse inkomsten. Start met een loon van het beroep dat je wil doen, en trek daar de maandelijkse kosten van af. Vraag welke vrijetijdsbesteding ze willen doen, wat ze willen eten en met welke auto ze willen rijden ... Dan kom je tot de vaststelling dat je als alleenverdiener al deze rekeningen moeilijker kan betalen. Deze oefening is heel confronterend voor jongeren en laat hen zelf inzien dat het de dag van vandaag niet evident is om als alleenverdiener voor je gezin te zorgen. Zelfs met een loon van twee personen hebben mensen het soms moeilijk om de eindjes aan elkaar te knopen. Daarom is vasthouden aan traditionele rolpatronen de dag van vandaag niet erg realistisch.

Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de leerlijn Actief burgerschap¹⁵.

1.1.3 Jongens weigeren naast meisjes te zitten en/of weigeren samen te werken met meisjes en vice versa.

Het is belangrijk te weten dat de denigrerende uitspraken of gedachten die jongens hebben over meisjes vaak afkomstig zijn uit de straatcultuur. Sommige jongens zien meisjes als object en dit zorgt ervoor dat deze jongens zich erg superieur voelen. In de praktijk kan dit heel ruime proporties aannemen die vaak politieel en juridisch dienen te worden opgevolgd.

Hoe pakken we dit aan? We trachten aan te tonen dat het gedrag van sommige jongens in de klas en hun reacties wanneer hen gevraagd wordt met een meisje samen te werken heel erg tegengesteld is aan het gedrag dat zij stellen buiten de school. Zij zijn immers ook aangetrokken tot meisjes en hebben er interesse in. Sommige jongens stellen zich op het eerste gezicht erg conservatief op school, doch privé kijken ze dan wel porno of zijn er zelfs verslaafd aan. Het is belangrijk als leraar om hier aandachtig voor te blijven.

Hun reacties binnen de klas botsen heel hard met wat ze in hun privéleven doen. In de klas vertonen ze macho-gedrag, maar dezelfde jongen gedraagt zich anders op de speelplaats en nog eens anders in de privécontext. Het is belangrijk ook hier omzichtig mee om te gaan en te spiegelen via vraaggesprekken zodat ze zelf tot het inzicht komen dat hun gedrag niet oké is.

Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de leerlijn Actief burgerschap¹⁶.

¹⁵ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap"

¹⁶ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap"

1.1.4 Jongeren weigeren mannelijke/vrouwelijke leerkrachten en/of jeugdwerkers een hand te geven

Door het discours van bepaalde conservatieve en radicale groeperingen worden steeds meer jongeren beïnvloed door de idee dat het zelfs een zonde is om iemand van het andere geslacht de hand te geven.

Ook hier is het belangrijk het 'Samen leren samenleven' centraal te stellen en te benadrukken dat verschillende culturen en volkeren elkaar op andere manieren groeten. Begin met voorbeelden uit andere culturen vb. buigingen, hand op het hart ... en ga zo over naar het Westen waar het de norm is om elkaar te begroeten door elkaars hand te schudden. Bijvoorbeeld: nergens in de Koran staat expliciet vermeld dat je niet de hand mag schudden van iemand van het andere geslacht. Sommige problematische teksten uit de islamitische scholastieke traditie worden gebruikt door salafistische bewegingen om de segregatie in de samenleving te bekomen en utopische leefwerelden na te bootsen. Deze superconservatieve moslims hebben een waanvoorstelling over hoe de tijd van Mohammed eruitzag. Ze hebben een complete segregatie voor ogen. Het tegenovergestelde is echter waar, namelijk in de tijd van Mohammed en daarna, gingen mannen en vrouwen op een heel natuurlijke manier met elkaar om. Er zijn heel wat teksten die niet vertaald zijn, die aantonen dat er op een natuurlijke manier fysiek contact was.

In Mekka zie je duidelijk dat er heel veel mannen en vrouwen samen de rituelen uitvoeren en ook vaak meer fysiek contact hebben dan alleen elkaar de hand schudden.

Ook bij sommige orthodoxe Joden is het geven van een hand aan een vrouw *not done*. In hun religie is dit echter een uiting van respect naar hun eigen vrouwen toe.

Het is wel belangrijk als leerkracht of hulpverlener te benadrukken dat in onze schoolse of maatschappelijke context onze waarden gelden en het geven van handen een evidentie is.

Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de leerlijn Actief burgerschap¹⁷.

1.1.5 Jongeren weigeren mannelijke/vrouwelijke leerkrachten en/of jeugdwerkers aan te kijken

Ook hier hangt alles af van de afkomst. In sommige culturen is het niet aankijken van iemand tijdens een gesprek erg onrespectvol, terwijl in andere culturen een neerslaande blik net getuigt van respect voor de gesprekspartner. Het is belangrijk om dit op een respectvolle manier uit te leggen. Kader dat je begrijpt dat het niet gemakkelijk is om te veranderen van gedrag, maar dat in onze samenleving het juist wél belangrijk is om iemand in de ogen te kijken. Leg uit dat communicatie niet alleen bestaat uit woorden en geluiden, maar dat ook lichaamstaal en een blik in de ogen een cruciale rol spelen bij verbindende

¹⁷ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap"

communicatie. Men plaatst op die manier vaak bewust en onbewust woorden en zinnen in de juiste context.

Sommigen beroepen zich op religieuze argumenten om iemand niet aan te kijken. Ook dit is soms gebaseerd op een misperceptie, namelijk dat het een zonde is om naar het andere geslacht te kijken. Dit is echter contextgebonden, meestal heeft een persoon niet de intentie te verleiden. Naar een leerkracht van het andere geslacht kijken wordt dus niet gezien als verleiding en is per definitie geen zonde.

Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de [leerlijn Actief burgerschap](#)¹⁸.

1.1.6 Mannelijke jongeren weigeren principieel om te luisteren naar vrouwelijke leerkrachten/jeugdwerkers

Dit fenomeen is meerlagig in die zin dat de perceptie en ideeën die jongeren hebben over het andere geslacht niet alleen gevormd worden door opvoeding, ouders en thuiscultuur, maar ook door randfenomenen zoals hiphop, film, gaming en straatcultuur. Dit creëert bij jongeren die door meerdere factoren en stromingen zijn beïnvloed, een kern van negatieve discriminerende meningen en ideeën over het andere geslacht. Niet onbelangrijk om te weten is dat er voor velen altijd een uitzondering op die regel is en die uitzondering is hun eigen moeder waarvoor ze sowieso respect hebben.

Daarom is het verstandig de focus van het gesprek hiernaar te richten en tijdens het gesprek op een respectvolle manier te vragen of ze werkelijk die ideeën hebben over alle vrouwen. Stel de vragen op die manier zodat ze zelf spontaan hun moederfiguur of een andere gerespecteerde vrouw zoals de oma, tantes, bv. in hun omgeving noemen. Zo kan je hun antwoord gebruiken in het gesprek en aantonen dat hun stelling niet klopt en dat vrouwen ook respect verdienen. Je kan bijgevolg geen algemene regels toepassen op het volledige geslacht. Soms kan je ook humor gebruiken zonder onrespectvol te zijn. Bijvoorbeeld: *“Ze werkt toch ook buitenshuis?”* of *“Voor haar heb je toch ook respect?”*. Vaak is dat voldoende. De leerkracht of jeugdwerker moet aanvoelen en beslissen of er al dan niet verder ingegaan moet worden op specifieke thematieken of gespreksonderwerpen. Een grondig vraagesprek waarbij dieper wordt ingegaan op de onderliggende redenen is aan te bevelen.

Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de [leerlijn Actief burgerschap](#)¹⁹.

¹⁸ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap”

¹⁹ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap”

1.1.7 Jongeren en/of ouders willen geen lessen van een andersgeaarde leerkracht/jeugdwerker

Sommige erg conservatieve leerlingen hebben het moeilijk met andersgeaarde leerkrachten. Soms gaat het zo ver dat sommige orthodoxe stromingen andersgeaarde mensen dehumaniseren. Ook deze ideeën zijn meerlagig.

1. Cultureel

Soms is de overtuiging rond andersgeaardheid gebaseerd op het idee dat dit fenomeen niet bestaat bij bepaalde culturen en dat dit typisch westers en profaan is. Deze overtuiging kan je heel snel keren door een gesprek aan te gaan over bv. de herkomst van personen van een andere origine; van waar zijn ze afkomstig? Van welke stad of regio? Vervolgens vraag je hoeveel mensen woonachtig zijn in de stad, het dorp of de regio en of de jongere alle inwoners kent? Dan ga je over naar de vraag of ze kunnen uitsluiten dat er geen enkele andersgeaarde is in de betrokken streek of regio? Hoe kan je dan met absolute zekerheid weten dat andersgeaardheid niet bestaat?

Dit vraaggesprek heeft als doel om de uitspraak 'dit bestaat niet bij ons' te ontcrachten. Op deze manier laat je op een niet aanvallende manier jongeren twijfelen aan hun foute interpretaties.

2. Misvattingen over andersgeaardheid

De grootste misvatting bestaat uit de idee dat andersgeaardheid een keuze is. Ga in gesprek en verwijst tijdens het gesprek naar een aantal wetenschappelijke onderzoeken over dat mensen zo geboren worden ... Probeer ook de eigen ervaring aan te halen. Bijvoorbeeld: een homoseksuele collega, vriend, familielid ... Betrek er eventueel ook de leraar wetenschappen bij: wie iets meer wil begrijpen van onze genderidentiteit, doet er goed aan om eerst de biologische wortels ervan te doorgronden. Zo toont het atypisch embryonaal verloop van de geslachtsontwikkeling aan dat het duaal man-vrouw-beeld heel divers is. Kennis hierover maakt het aanvaarden van deze diversiteit gemakkelijker, ook al ligt dat cultureel soms moeilijk. Dit neemt natuurlijk niet weg dat er ook mensen zijn die willen experimenteren met hun seksualiteit en waarvoor het op dat moment een keuze kan zijn.

Sommige jongeren maken een onderscheid tussen lesbische relaties en homoseksuele relaties. Sommigen hebben het moeilijk met homoseksualiteit, anderen dan weer enkel met lesbiennes. Het is belangrijk te benadrukken dat in onze samenleving seksualiteit heel vrij en open beleefd wordt zowel door hetero's als homoseksuelen. Seksualiteit is ook een individuele persoonlijke beleving die voor iedereen anders is.

Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de [leerlijn Actief burgerschap](#)²⁰.

²⁰ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap"

1.1.8 Hoe gaan we om met jongeren die het moeilijk hebben met bepaalde vrouwelijke kledij of maquillage?

Een ander belangrijk punt dat gebruikt wordt als commentaar naar vrouwen toe zijn opmerkingen over hun kledij of maquillage. Een leerkracht of een medeleerling met minirok, decolleté of rode lippen wordt door sommigen gezien als iemand die geen respect heeft voor haar leerlingen of klasgenoten. Meer zelfs, de professionaliteit van de leerkracht wordt soms in vraag gesteld. Leerlingen hebben het gevoel dat de persoon dit met opzet doet en soms zelfs hun cultuur wil beledigen. Het is hier belangrijk om het gesprek aan te gaan rond cultuurverschillen en het te hebben over vrije keuze en over percepties.

Immers de vrouw of het meisje heeft niet de intentie om iemand te beledigen. Er zijn wel minimale regels van fatsoen die gelden voor iedereen, zowel voor mannen als voor vrouwen. Daarbuiten is men vrij te dragen wat men wil. Mensen dragen open, luchtige kledij omwille van verschillende redenen: het is te warm of ze voelen zich er gewoon goed in. De intentie is altijd positief, niet negatief.

Uiteraard kan het zijn dat in bepaalde landen en culturen sommige kledij een bepaalde uitstraling heeft of dat het in die landen of cultuur wil zeggen dat de persoon behoort tot een bepaalde sector of subcultuur of marginale groep. Daarom is het belangrijk om tijdens het gesprek deze culturele verschillen aan te tonen en te vertellen dat dit in België niet zo is en dat men geen oordeel kan vellen op basis van wat een persoon draagt. Een persoon is niet meer- of minderwaardig op basis van wat hij of zij draagt als kledij.

Dit gesprek kan dan een overgang vormen om de gemeenschappelijke cultuur, de gedeelde waarden, de neutraliteit van bepaalde functies, te bespreken. Het is belangrijk altijd naar het midden te gaan: Wat is de gemeenschappelijke cultuur? Wat zijn de gedeelde waarden? De hoofddoek is niet per se de onderdrukte vrouw, de vrouw met minirok is geen hoer.

Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de leerlijn Actief burgerschap²¹.

1.2 Hoe gaan we om met problemen die zich stellen bij turnen, sport-, zwem- of danslessen in het basis en secundair onderwijs?

Waarover gaat het?

Scholen krijgen vragen over tal van issues rond gemengd sporten, waaronder gescheiden zwemmen. Soms wordt er ook geweigerd om met elkaar te spelen of te dansen. Daarnaast stelt zich ook de vraag naar alternatieve sport- of zwemkleding.

²¹ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap"

Welke kaders zijn van toepassing?

De Vlaamse regelgeving²² stelt dat een regelmatige jongere in het leerplichtonderwijs het leerprogramma *volledig* en *daadwerkelijk* moet volgen.²³ We bekijken daarom eerst wat de eindtermen en de ontwikkelingsdoelen zeggen over turnen en sport-, zwem- of danslessen.

Turnen, sport-, zwem- en danslessen in het basisonderwijs

Specifiek voor zwemmen in het basisonderwijs is dat zwemmen tot de basisvaardigheden behoort en dat deze haalbaar en wenselijk worden geacht voor alle kinderen die de basisschool verlaten. In het leergebied lichamelijke opvoeding zijn volgende eindtermen bepaald:

- Eindterm 1.24: De jongeren kunnen ongeremd en spelend bewegen in het water.
- Eindterm 1.25: De jongeren voelen zich veilig in het water en kunnen zwemmen.²⁴

Deelname aan de lessen zwemmen is verplicht voor het behalen van het getuigschrift basisonderwijs. Een vrijstelling voor zwemmen verkrijgen kan alleen omwille van medische redenen. Er dient dan een doktersattest voorgelegd te worden. Dit wordt ook zo in het schoolreglement opgenomen.

Onze scholen zetten doelgericht in op zwemmen, via uitwerking van een leerlijn zwemmen. Die hedendaagse visie stelt dat jezelf kunnen redden in het water en een brede motorische ontwikkeling de belangrijkste doelstellingen zijn van de zwemles op school. We onderscheiden drie fasen in het zwemonderricht voor de basisschool: watergewenning, leren overleven, het zich doelmatig voortbewegen in water.

We verwijzen hiervoor naar het leerplan basisonderwijs. Leergebied: Lichamelijke Opvoeding (leerplannummer 2015/6²⁵).

²² Vlaamse Overheid, "Leerplicht, Aan- En Afwezigheden," Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/leerplicht-aan-en-afwezigheden>.

²³ Hierop zijn er uitzonderingen, nl de afwezigheden van rechtswege of bij beslissing van de school. Deze laatst vermelde uitzondering houdt enerzijds in dat een directeur een eigen bevoegdheid heeft om in bepaalde gevallen en bij uitzondering een afwezigheid omwille van persoonlijke redenen te wettigen. Hierbij is het de verantwoordelijkheid van de directeur zelf om in te schatten dat hij deze afwezigheidscode niet oneigenlijk toepast en bij zijn afweging steeds rekening houdt met het signaal dat hij bij deze wettiging stelt naar andere jongeren, ouders, leraren...toe.

²⁴ Vlaamse Overheid, "Eindtermen Basisonderwijs," Onderwijsdoelen.be, n.d., https://onderwijsdoelen.be/resultaten?intro=basisonderwijs&filters=onderwijsniveau%25B0%25D%25Bid%25D%3Df7dcdedc9e9c97a653c7dba05896ef57a333480b%26onderwijsniveau%25B0%25D%25Btitel%25D%3DBasisonderwijs%26onderwijsniveau%25B0%25D%25Bwaarde%25D%3DBasisonderwijs%26bo_onderwijs_subniveau%25B0%25D%25Bid%25D%3Dc6770d35508ce6bdab180b85cb08a171f2ed94be%26bo_onderwijs_subniveau%25B0%25D%25Btitel%25D%3DBasisonderwijs%2520%253E%2520Lager%2520Onderwijs%26bo_onderwijs_subniveau%25B0%25D%25Bwaarde%25D%3DLager%2520Onderwijs.

²⁵ Pedagogische begeleidingsdienst GO!, "Leerplan Basisonderwijs," GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, 2015, <https://pro.g-o.be/blog/Documents/Lichamelijke%20opvoeding%20BaO.pdf>.

Hierin streven we vier grote doelen na:

- Aanzetten tot een gezonde en actieve levensstijl;
- Lichamelijk opvoeden: bijdragen aan een optimale motorische ontwikkeling en fysieke fitheid van kinderen ontwikkelen; veilig bewegen, ook op de speelplaats en in het zwembad;
- Samen leren bewegen;
- Wegwijs maken in onze sport- en belevingscultuur.

OD 1.22 en ET 1.21 spreken over bewegen op het ritme van muziek en het uitvoeren zonder of met aanwijzingen van een eenvoudig bewegingspatroon op muziek, en het onthouden van eenvoudige danscombinaties (Ritmisch en expressief bewegen).²⁶

Turnen, sport-, zwem- en danslessen in het secundair onderwijs

De nieuwe eindtermen voor de eerste graad spreken over een fysiek actieve levensstijl opbouwen, onderhouden en versterken. Beweging en sport houden ons fit en ons hart en onze bloedvaten gezond, ze zorgen voor het regenereren van hersencellen, het verhogen van ons cognitief vermogen, het verlagen van de stressgevoeligheid, het verhogen van de mentale weerbaarheid, het komen tot een positief zelfbeeld en het verbeteren van ons algemeen welbevinden. Jongeren leren hoe ze zich een fysiek actieve levensstijl kunnen eigen maken en hoe ze elders verdiepende technieken en tactieken kunnen verwerven, al dan niet binnen een competitieve sfeer. Algemeen kan gesteld worden dat een fysiek actieve levensstijl bestaat uit levenslang voldoende bewegen en sporten wat de levenskwaliteit aanzienlijk verlengt en bevordert. Het belang van beweging en sport mag dus niet onderschat worden. Het is een belangrijk onderdeel van de preventieve geneeskunde. Daarom alleen al moet het onderwijs verschillende bewegingsvormen aanbieden waarbij we een aantal belangrijke elementen kunnen onderscheiden:

- **Dagelijks bewegen**
De focus ligt duidelijk op het voldoende dagelijks bewegen en hieraan plezier beleven omdat dit de garantie vergroot op het levenslang volhouden van een fysiek actieve levensstijl.
- **Een fysiek actieve levensstijl**
kan alleen indien de jongeren kunnen omgaan met elementen als spanning, verliezen, winnen, fair play en samenspelen, wat onder andere ook de sociale cohesie en de inclusie van kansengroepen bevordert.
- **Een basis van psychomotorische vaardigheden**
Een fysiek actieve levensstijl vereist een goede basis van psychomotorische vaardigheden: hierbij is het aanleren van technieken van bewegingsleer (balanceren, wentelen, springen, lopen, vallen, rollen ...) noodzakelijk om de motoriek verder te ontwikkelen en te verfijnen.
- **De ontwikkeling van de basisvaardigheden**
Een fysiek actieve levensstijl houdt de ontwikkeling van de basisvaardigheden binnen de

²⁶ Vlaamse Overheid, "Eindtermen Basisonderwijs"

bewegingskenmerken kracht, lenigheid, uithouding, snelheid, coördinatie en evenwicht in, die naast het correct bewegen binnen sportsituaties ook hun belang hebben in het dagelijks leven.

Wat zwemmen betreft: in het secundair onderwijs zijn de zwemlessen niet systematisch in elke richting of in elk jaar in de leerplannen opgenomen. Waar ze echter wel zijn opgenomen in de leerplannen lichamelijke opvoeding, is aanwezigheid en deelname aan de zwemles verplicht, tenzij een medisch attest deelname ontraadt of verbiedt.²⁷

Indien jongeren weigeren om aan bepaalde lessen of evaluatiemomenten, zoals bv. een zwemles, deel te nemen, kan dit door de school in kwestie niet aanvaard worden en zal dit, zelfs als de jongere op school aanwezig is, gelijk worden geschakeld met een problematische afwezigheid. Vanaf dat moment gelden alle regels die ook in andere situaties van problematische afwezigheid van kracht zijn.

Op het einde van het schooljaar is het de delibererende klassenraad die beslist of de jongere de leerplandoelen voldoende heeft bereikt. Een ongewettigde of problematische afwezigheid van de jongere kan dan het bereiken van die doelen in gevaar brengen.

De huidige regelgeving bevat geen expliciete vermelding over kledijvoorschriften (of zwemkledij) op school. Als school kan je er wel voor kiezen om in het eigen schoolreglement beperkingen op te leggen rond (bad)kledij, kapsel, sieraden ... hetgeen bijgevolg tot lokale verschillen leidt. Uiteraard dient er ook rekening gehouden te worden met de voorschriften van het zwembad.

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

Vanuit het wettelijk kader reiken we een aantal pedagogisch-didactische wenken aan. Centraal daarin is het aangaan van de dialoog. Dit kan op twee momenten: bij het inschrijvingsmoment (preventief), of wanneer er zich een concreet probleem stelt (curatief).

Gesprek tijdens het inschrijvingsmoment

Mogelijke problemen kunnen gedeeltelijk voorkomen worden door al bij inschrijving op school duidelijk te maken wat er verwacht wordt. Ga diep genoeg in op het schoolreglement, en bekijk ook de impliciete verwachtingen. Extra toelichting geven kan latere problemen vermijden. Tot slot biedt dit moment ook voor de ouders en jongeren van meet af aan de gelegenheid om bepaalde knelpunten naar voren te brengen, waardoor er eventueel al meteen en rechtstreeks antwoorden kunnen worden gezocht.

Gesprek en dialoog wanneer zich concrete gevallen voordoen:

Wanneer duidelijk wordt dat er zich problemen stellen bij turnen, sport-, dans- of zwemlessen omwille van geloofsovertuiging, culturele of andere redenen is het belangrijk dat de directeur, eventueel samen met de klasleraar zo snel mogelijk in gesprek gaat met de ouders. We raden aan om dit gesprek voor te bereiden en te voeren met hulp van een CLB-medewerker of een brugfiguur die gewoon is om opvoedingsondersteuning te geven. In het gesprek worden de bezorgdheden van de ouders ernstig

²⁷ Tenzij een medisch attest deelname verbiedt.

genomen en toont de school zich begripvol. Zowel de ouders als de school hebben als gemeenschappelijk perspectief een goede opvoeding van het kind. Wanneer dit **gezamenlijk perspectief** niet **expliciet** verwoord wordt, riskeer je een dovemansgesprek.

Bij elk gesprek moet duidelijk gemaakt worden dat de school niet zomaar vrijstelling kan geven voor turnen, sport, zwem- of danslessen, tenzij aan kinderen met specifieke onderwijsbehoeften (en in overleg met het CLB). Op vragen die voortvloeien uit de religieuze overtuiging van ouders die impact hebben op het curriculum (zoals niet deelnemen aan zwemlessen) of indruisen tegen het pedagogisch project (vraag naar gescheiden activiteiten tussen jongens en meisjes) adviseren wij de school om een negatief antwoord te geven.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Op school leren kinderen niet alleen lezen, schrijven en rekenen, maar wordt er ook aan de motorische ontwikkeling gewerkt, aan een veilige en gezonde levenshouding en aan socio-emotionele ontwikkeling via samen bewegen. Dit is in het belang van een goede opvoeding van het kind (gezamenlijk perspectief van school en ouders).

Zwemmen is een gezonde manier van bewegen en bovenal een belangrijke vaardigheid om zich veilig en doelmatig in het water voort te bewegen. De school heeft in het belang van een goede opvoeding van het kind de maatschappelijke opdracht om alle kinderen in staat te stellen zich in het water te kunnen redden. En het gaat ook om anderen kunnen redden.

Ouders kunnen ook gerustgesteld worden omdat ze soms een verkeerd beeld hebben van bepaalde lessen. Dit kan door er bv. op te wijzen dat jongens en meisjes zich bij sportactiviteiten en turnen apart omkleden, dat kinderen niet in bikini zwemmen maar dat ook een badpak toegestaan is, of een zwempak met pijpjes. Indien deze voorbeelden (nog) niet van toepassing zijn, kan de school de ouders hierin tegemoetkomen en (een deel van) de ongerustheid wegnemen. In dit geval is het ook belangrijk een voorbereidend overleg te hebben om consensus te krijgen over eventuele alternatieven. Dit gebeurt bij voorkeur niet op basis van een concreet geval en vooraleer er zich problemen stellen. Alternatieven moeten systematisch afgewogen worden aan het pedagogisch project van de school, de eindtermen en de leerplannen. Daarop kunnen immers geen toegevingen gedaan worden. Ook van belang is dat het team het hierover eens is. In het gesprek speur je ook naar eventuele andere factoren die kunnen bijdragen aan een negatieve houding tegenover turnen, sport- en danslessen en zwemmen, en die los staan van levensbeschouwing. In die zin moet wederom gewaarschuwd worden voor stereotypering.

Een weigering door een gelovige jongere hoeft niet geïnterpreteerd te worden als een weigering omwille van religieuze redenen.

- Zijn er bv. medische problemen?
- Is er sprake van schaamte, omwille van gewicht, maandstonden of beharing?
- Zijn er financiële problemen en is de kostprijs voor het zwemmen een probleem?
- Het kan ook zijn dat jongeren die niet graag zwemmen of sporten daarvoor zonder medeweten van ouders religieuze redenen als excuus invoeren om niet mee te gaan;
- Het kan ook zijn dat ouders en jongeren het educatieve aspect onvoldoende vinden. Ze gaan er mogelijk van uit dat dit gelijkstaat aan een alternatieve vorm van speeltijd.

Andere acties die de school kan ondernemen:

Indien er regionaal opvoedingsondersteunende instanties zijn die de ouders, vrienden of familieleden van de ouders bereiken via oudergroepen, kan de school vragen om dit thema aan bod te brengen. Ouders met dezelfde religieuze achtergrond die geen bezwaar maken tegen het gemengd zwemmen, zouden kunnen gevraagd worden om te getuigen.

- De school kan met andere familieleden van de ouders praten (bv. 'de opa');
- De leraren zorgen ervoor dat het zwemmen voor iedereen en dus ook voor het kind in kwestie een deugddoende ervaring is, waar elk kind telkens opnieuw naar uitkijkt;
- Wellicht zal nog een vervolggereprek nodig zijn. Sensibilisering is een werk van lange adem;
- Schakel eventueel ook de leraar levensbeschouwing in.

1.3 Hoe gaan we om met de weigering van vrouwen om mannen te wassen en omgekeerd in zorgopleidingen?

Waarover gaat het?

Het komt voor dat in zorgopleidingen, van verzorging tot verpleging, vrouwelijke leerlingen of cursisten weigeren om mannen te behandelen en/of te wassen en omgekeerd. Bepaalde interpretaties van religieuze of levensbeschouwelijke teksten of regels en sommige religieuze of culturele elementen bepalen soms dat er een strikte fysieke scheiding moet zijn tussen mannen en vrouwen.

Welke kaders zijn van toepassing?

Belgische wetgeving

De wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen en de strafwetten en andere wetten die specifiek tot doel hebben de gelijkheid van mannen en vrouwen te waarborgen. Op 12 januari 2007 heeft België een wet aangenomen om de gelijkheid tussen vrouwen en mannen te bevorderen door de genderdimensie te integreren in de Belgische beleidsstructuren.²⁸

Het PPGO!

De diverse onderwijsnetten onderschrijven de gelijkwaardigheid van de seksen. In het PPGO! wordt deze gelijkwaardigheid expliciet ingeschreven. Actief optreden tegen vormen van discriminatie of uitsluiting op

²⁸ Belgisch Staatsblad, "Wet Ter Bestrijding van Discriminatie Tussen Vrouwen En Mannen.," 2007002098 § (2007), https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg_2.pl?language=nl&nm=2007002098&la=N.

basis van geslacht en geaardheid (naast andere kenmerken) maken integraal deel uit van de verschillende pedagogisch projecten in Vlaanderen.²⁹

Gemeenschappelijke verklaring met andere onderwijsverstrekkers

In 2012 ondertekenden de verschillende Vlaamse onderwijsverstrekkers een gemeenschappelijke verklaring³⁰ over een beleid met betrekking tot gender en seksuele geaardheid in het onderwijs. Daarmee engageren we ons tot de volgende doelstellingen: *“Pesten actief bestrijden, bij alle betrokkenen genderbewustzijn ontwikkelen, genderstereotypen wegwerken om zo de vrije (levensloop)keuze mogelijk te maken en, ten slotte, weerstand tegen holebi’s en transgenders doen verdwijnen”*.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Werken binnen de zorg- of welzijnssector impliceert werken vanuit een visie op integrale zorg en ondersteuning, waarbij we verwachten dat professionals zorg en ondersteuning kunnen bieden die gericht is op kwaliteit van leven, het ondersteunen van personen met een zorgbehoefte in hun functioneren, leven en participeren aan de samenleving.³¹

We vertrekken van de visie op integrale zorg en ondersteuning

- Een visie op zorg en ondersteuning die vertrekt van kwaliteit van leven, gaat ervan uit dat mensen zelf de regie over het eigen leven willen behouden. Dit impliceert dat we als zorgprofessional een cruciale rol spelen bij het ondersteunen of versterken van zelfzorg, zelfmanagement en empowerment bij de persoon met een zorgbehoefte.
- Dit impliceert ook dat we als zorgprofessional in elke zorgrelatie rekening houden met de aanwezige mantelzorg en het sociaal netwerk van de leerling en beide ook betrekken bij ons zorg- en ondersteuningstraject.
- Dit impliceert dat we oog hebben voor diversiteit.
- Dit impliceert dat we de sociale cohesie in de samenleving versterken.

Dit houdt ook in dat we leerlingen opleiden tot zorgverstrekkers en -ondersteuners voor iedereen, zonder daarbij onderscheid te maken tussen mannen en vrouwen.

²⁹ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “Het Pedagogisch Project van Het GO! (Kortweg: PPGO!),” g-o.be (GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, 2017), <https://www.g-o.be/het-pedagogisch-project-van-het-go-kortweg-ppgo/>.

³⁰ Vlaamse Overheid - Departement Onderwijs, “Gemeenschappelijke Verklaring over Een Beleid Met Betrekking Tot Gender En Seksuele Geaardheid in Het Onderwijs,” 2012, <http://transgenderinfo.be/wp-content/uploads/gender-en-seksuele-geaardheid-charter.pdf>.

³¹ Vlaamse Overheid, “Visienota Integrale Zorg En Ondersteuning in Vlaanderen,” Vlaanderen.be, 2012, <https://www.vlaanderen.be/publicaties/visienota-integrale-zorg-en-ondersteuning-in-vlaanderen>.

In het kader van dit traject, binnen de leerlijn stage, en in overleg met de leerling, de school en de stageplaats of de werkplek kan, als dat nodig of wenselijk is, bekeken worden in welke mate we hiervoor **een groeipad** moeten uitstippelen:

- **Eerste keer op stage**
We kunnen nagaan **wanneer** we leerlingen voor een eerste keer op stage laten gaan (bv. na eerst in de klas de technieken op (vrouwelijke en mannelijke) poppen aan te leren en in te laten oefenen);
- **Stageperiode en context**
We kunnen bekijken in welke stageperiode en **in welke context** we de leerling stage laten lopen (Zo kan bv. eerst een stageplaats bij kinderen worden aangeboden en vervolgens pas in een volgende periode een bij senioren);
- **Stageplaats met senioren**
We kunnen leerlingen op een stageplaats met senioren **in eerste instantie** zorg en ondersteuning laten bieden aan senioren van hetzelfde geslacht en pas daarna aan senioren van het andere geslacht;
- **Onder strikte begeleiding**
We kunnen leerlingen in eerste instantie zorg en ondersteuning laten bieden **onder strikte begeleiding van de stagementor of stagebegeleider** om hen hiermee de kans te geven te groeien naar meer zelfstandigheid;
- **Einddoel**
Het einddoel blijft wel: zorg en ondersteuning bieden aan alle zorgbehoevenden, zonder onderscheid te maken tussen mannen en vrouwen.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

De opleiding die de studenten volgen is specifiek gericht op het verlenen van zorg, het helpen of ondersteunen van personen in nood. Het is belangrijk dit uiteindelijke doel voor ogen te houden. Aangezien de opleiding gaat om medische zorg en verpleging, vinden wij dat je in deze uitzonderlijke context geen rekening moet houden met het feit dat je te maken hebt met het andere geslacht, maar dat het gaat om patiënten. Een patiënt is per definitie genderneutraal. Het is belangrijk om de focus te verleggen van zorgen voor man of vrouw naar zorgen voor een mens in nood.

1.4 Hoe gaan we om met leerlingen die geen naaktsculpturen of naaktafbeeldingen tijdens de lessen (bv. plastische opvoeding) willen?

Waarover gaat het?

Het komt voor dat een leerling aanstoot neemt aan afbeeldingen van naakt tijdens de lessen, bv. tijdens die van plastische opvoeding. Hetzelfde kan gebeuren tijdens een bezoek aan een tentoonstelling.

Welke kaders zijn van toepassing?

- **De gevalideerde doelenkaders in het secundair onderwijs/deeltijds kunstonderwijs³²:**
Deze zijn opgebouwd vanuit vier culturele basisvaardigheden. De meest voor de hand liggende manier om kunstwerken als een kennisbron te zien, is ze als een vorm van getuigenis te beschouwen. In de kennisleer is het bekend dat een aanzienlijke portie van onze kennis afkomstig is van waarnemingen, wat andere mensen ons vertellen of wat we gezien hebben. Ook ten opzichte van lichamelijkeheid, al dan niet naakt, is dit van toepassing. Kunstenaars hebben meestal niet de intentie om ons met onjuiste feitelijke informatie op te zadelen. Persfoto's, portretten, schilderijen van historische gebeurtenissen, historische romans, documentaires ... verwijzen expliciet naar de echte wereld. Zelfs fictionele werken maken vaak impliciete of expliciete claims over de werkelijkheid buiten de wereld van de fictie. Ook het collectief geheugen vormt een onderdeel van onze cultuur.
- **Eindtermen secundair onderwijs eerste graad: Cultureel bewustzijn en culturele expressie³³**
 - Uitingen van kunst en cultuur **waarnemen** en **conceptualiseren**. (*transversaal*)
 - Uitingen van kunst en cultuur duiden in relatie tot de maatschappelijke, historische en geografische context waarin ze zich manifesteren. (*transversaal*)
 - Uitingen van kunst en cultuur **beleven** en de **waardering** ervoor duiden. (*transversaal*)
 - **Verbeelding** gericht inzetten bij het creëren van artistiek werk.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Omgaan met naakt (bv. op tentoonstelling) in het basisonderwijs is een aandachtspunt voor vele jonge kinderen. Niet zozeer het naakt, maar eerder het thema, de handelingen in kunstwerken dienen door de leerkracht bij de voorbereiding meegenomen te worden, rekening houdend met de leeftijd van de kinderen.

In het secundair onderwijs komt het soms voor dat de leerlingen tijdens de les plastische opvoeding, artistieke opvoeding of kunstgeschiedenis niet durven kijken naar naaktafbeeldingen. Het is belangrijk een empathisch gesprek met hen te voeren, doch ook het cultuurhistorisch element hiervan te duiden en de focus te verleggen naar leerplandoelen, weliswaar in respect voor hun overtuiging.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Hoewel het in onze samenleving aanvaard is om naar halfnaakte of naakte lichamen te kijken, al dan niet op een kunstzinnige manier, moeten we er ons van bewust zijn dat dit in bepaalde culturen onbestaande

³² Vlaamse Overheid, "Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs," Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

³³ Vlaamse Overheid, "Uitgangspunten Eindtermen Cultureel Bewustzijn En Culturele Expressie," Onderwijsdoelen.be, n.d., <https://onderwijsdoelen.be/uitgangspunten/4840>.

is. Net doordat deze culturen hier te weinig mee in aanraking komen, blijft dit voor hen een vreemd en aanstootgevend gegeven.

Soms voelen de jongeren ook de drang om een rol te spelen in de klas en hun waarden te verdedigen in het bijzijn van hun klasgenoten. De kans bestaat echter dat ze in hun privésfeer een andere kijk hebben op naakt.

Het is belangrijk om tijdens het gesprek in dialoog te treden met de jongeren en empathisch te luisteren en zo tot de kern van hun weerstand te komen. De focus dient dan verlegd te worden naar de evolutie en de plaats van naakt in de westerse samenleving die niet noodzakelijk erotisch is, en in extensie pornografisch. Het toepassen van de juiste gesprekstechnieken is hierbij belangrijk.

We verwijzen ook naar volgende twee manuals: TEACHING CONTROVERSIAL ISSUES³⁴ en MANAGING CONTROVERSY³⁵.

Binnen de eerste graad kan dit ook behandeld worden in een vakoverschrijdend project.

Tijdens de lessen in de basisopties kan er een project uitgewerkt worden waar de voortplanting gekoppeld wordt aan eindtermen kunst en cultuur. Hierbij kan de naaktheid in kunstwerken vanuit verschillende invalshoeken bekeken worden. Dit om aan te tonen dat de boodschap van naakt sterk kan verschillen (erotiserend, godinnen, vruchtbaarheid ...). Zo leren de leerlingen om naakt niet enkel te linken aan porno of erotiserende zaken.

1.5 Hoe gaan we om met jongeren die weigeren deel te nemen aan de lessen seksuele voorlichting en opvoeding?

Waarover gaat het?

Sommige jongeren of hun ouders beschouwen praten over seksualiteit op een jonge leeftijd als taboe en/of niet verenigbaar met hun cultuur of religie. Een jongere kan daardoor weigeren deze les te volgen.

Rond seksuele voorlichting bestaan er twee misvattingen. De eerste is gebaseerd op het idee dat seksuele voorlichting betekent dat je verplicht blootgesteld wordt aan pornografisch materiaal. De tweede is het

³⁴ David Kerr and Ted Huddleston, "Teaching Controversial Issues. Professional Development Pack for the Effective Teaching of Controversial Issues Developed with the Participation of Cyprus, Ireland, Montenegro, Spain and the United Kingdom and the Support of Albania, Austria, France and Sweden" (Strasbourg: Council of Europe, 2015), <https://edoc.coe.int/en/human-rights-democratic-citizenship-and-interculturalism/7738-teaching-controversial-issues.html#>.

³⁵ David Kerr and Ted Huddleston, "Managing Controversy - Developing a Strategy for Handling Controversy and Teaching Controversial Issues in Schools" (Strasbourg: Council of Europe., 2017), <https://book.coe.int/en/human-rights-democratic-citizenship-and-interculturalism/7247-managing-controversy-developing-a-strategy-for-handling-controversy-and-teaching-controversial-issues-in-schools.html>.

complotdenken dat het de missie van de school is om jongeren zo vroeg mogelijk seksueel actief te maken of om hen een 'westerse levensstijl' op te leggen.

Welke kaders zijn van toepassing?

Vakgebonden eindtermen

Eenzijds zitten de biologische aspecten van de voortplanting in de vakgebonden eindtermen van bv. het vak natuurwetenschappen waardoor het een verplicht onderdeel vormt.³⁶

Vakoverschrijdende eindtermen

Anderzijds zit relationele en seksuele vorming verankerd in de vakoverschrijdende eindtermen, wat wil zeggen dat dit in alle vakken aan bod kan komen. Het is van belang dat dit effectief in verschillende lesonderdelen en op alle leeftijden wordt geïntegreerd in de lessen. Het zorgt er immers voor dat jongeren beter gewapend zijn tegen allerlei risico's als bv. soa's, hiv, ongewenste zwangerschappen en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Bovendien is het mogelijk om het relationele aspect naar voren te laten komen.

Je hoeft in de basisschool niet uit te wijden over seksuele verlangens, soa's of condooms. Als leerkracht kan je het thema wel onder de aandacht brengen door te spreken over relaties tussen meisjes en jongens in de maatschappij. Het kan kinderen immers van jongs af aan helpen om eigen grenzen te leren aangeven en de grenzen van anderen te leren herkennen en respecteren.

Binnen het secundair onderwijs is het belangrijk dat er over alle onderwerpen wordt uitgeweid, dat hiervoor maximaal wordt vertrokken vanuit de vragen en leefwereld van de jongeren en dat dit regelmatig wordt herhaald. Door deze herhaling wordt tegemoetgekomen aan het verschil in tempo qua seksuele nieuwsgierigheid van jongeren.³⁷

Nieuwe eindtermen eerste graad

In de nieuwe eindtermen voor de eerste graad lezen we dat een gezonde levensstijl ook het integer omgaan met seksualiteit impliceert. *“Seksualiteit vormt een centraal aspect van het mens-zijn doorheen de levensloop en omvat zowel seksuele activiteit, seksuele (gender)identiteit en (gender)rol, seksuele oriëntatie, erotiek, plezier, intimiteit en voortplanting (...)”*. Onder seksuele integriteit verstaan we het bewust, respectvol en verantwoordelijk omgaan met de eigen seksualiteit en die van de ander (Van der Steeg, 2017). Om jongeren tot relationeel en seksueel integere en gezonde volwassenen te vormen, is het belangrijk dat zij hun lichaam, seksuele identiteit en (intieme) relaties ontdekken en hierover leren nadenken.

³⁶ Vlaamse Overheid, “Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs,” Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

³⁷ Vlaamse Overheid, “Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs”

Vanuit de sleutelcompetentie ‘competenties op vlak van lichamelijk, geestelijk en emotioneel bewustzijn en dito gezondheid’ moet er op school aandacht worden besteed aan seksuele gezondheid, lichamelijke ontwikkelingen binnen de puberteit, seksuele oriëntatie en gender. Het is met andere woorden belangrijk jongeren kennis, vaardigheden en attitudes aan te reiken ten opzichte van deze thema’s. Bij veel jongeren is het absoluut cruciaal om seksuele opvoeding te geven, omdat de primaire bron van informatie de vriendengroep en sociale media is.³⁸

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Bij het behandelen van thema’s als voortplanting en seksualiteit is het steeds aangewezen om erkenning te geven aan het feit dat het een gevoelig thema is, en hierbij zoveel mogelijk te zorgen voor een gemoedelijke en vertrouwelijke (klas)sfeer en voldoende tijd uit te trekken. Dit laatste biedt de kans om eerst een aantal ‘veilige’ thema’s aan bod te laten komen, zoals bv. verliefdheid, waardoor iedereen kansen krijgt om te wennen aan het thema. Beeldmateriaal kan tevens een veilige methodiek zijn om het thema bespreekbaar te maken. Hierbij is het evenwel cruciaal om goed na te denken welk beeldmateriaal wordt gebruikt. Ons advies is om te starten met de meest veilige beelden en jongeren te verwittigen wat ze zullen te zien krijgen. Daarnaast is humor ook altijd hét middel bij uitstek om een beladen onderwerp te ontmijnen.

Hierbij geven we, mede geïnspireerd door Sensoa³⁹, een aantal tips voor een gesprek met een persoon met een migratieachtergrond:

- 1 Vermijd om seksualiteit ‘te vermijden’: seksuele opvoeding maakt deel uit van het leerplan. Deelname aan de lessen is verplicht voor het behalen van het diploma. Begin dan ook zelf over seksualiteit en geef aan dat je jongeren en hun ouders hierover kunnen praten;
- 2 Wees je bewust van je eigen waarden en normen en laat je eigen overtuigingen niet doorwegen. Ga op een positieve wijze in op abortus en homoseksualiteit. Deze rechten en vrijheden zijn wettelijk gewaarborgd. In België is het toegestaan om als LGBTQ te huwen, kinderen te krijgen of te adopteren. Zij mogen net als andere koppels in het openbaar hun liefde tonen door bv. hand in hand te lopen of elkaar te kussen. Ook abortus is toegestaan en werd zelfs recent uit het strafwetboek gehaald.
- 3 Veroordeel nooit;
- 4 Ga in op wat voor jou jongere belangrijk is en zet je eigen agenda opzij;
- 5 Luister eerst. Je hoeft niet alles te weten over seksualiteit of altijd een oplossing te hebben;

³⁸ Vlaamse Overheid, “Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs”

³⁹ <https://www.sensoa.be/>

- 6 Gebruik Zanzu.be en maak je eigen woordenboekje met termen die goed verstaanbaar zijn en waarbij je je goed voelt;

Sensoa⁴⁰ geeft ook tips om een veilige omgeving te creëren bij diverse groepen. Spreek mensen positief aan als individu, los van hun culturele achtergrond.

Vermijd deze valkuilen:

1. Probeer niet de indruk te wekken dat je weet hoe de 'cultuur' van je jongere is;
2. Bekijk je jongere niet vanuit een wij-zij-tegenstelling;
3. Vermijd woorden als 'cultuur' en 'religie'.

Anderzijds is het belangrijk om je als leerkracht bewust te zijn van de culturele en religieuze context achter de afkeer voor homoseksualiteit of de afkeer voor seksuele betrekkingen die naast de voortplanting ook het seksuele genot als doel hebben.

Enkele didactische werkvormen:

Sensoa: geeft een aantal methodieken en materialen over seksualiteit en relaties in multiculturele groepen.

Zanzu⁴¹: website over seksuele gezondheid voor anderstaligen. Geschreven in 14 talen met vertaal- en voorleesfunctie.

Lespakket 'Tussen de lakens'⁴²: interactief lespakket voor kinderen en jongeren over relationele en seksuele vorming.

⁴⁰ <https://www.sensoa.be/>

⁴¹ <https://www.sensoa.be/materiaal/zanzu-website>

⁴² <https://www.sensoa.be/tussen-de-lakens>

Shalimar⁴³: educatief spel voor jongeren vanaf 14 jaar over seksualiteit en relaties in een multiculturele groep.

Rond je seksualiteit⁴⁴: praten over waarden en normen rond relaties en seksualiteit. Carrousselspel over seksualiteit voor jongeren van 15 tot 21 jaar.

Als leraar is het belangrijk om nooit te veroordelen en in de eerste plaats te luisteren. Maak hiervoor op voorhand afspraken om een veilige sfeer te creëren, bv. via PIKALL-afspraken of RESPECT-afspraken⁴⁵.

PIKALL-afspraken

P Privé (alles blijft in deze groep)
I Ik (je vertelt over jezelf, niet over anderen)
K Keuze (je beslist zelf wat je vertelt)
A Actief meewerken
L Luisteren
L Lachen (maar niet uitlachen)

RESPECT-afspraken

R Respect voor elkaars mening
E Elkaar laten uitspreken
S Samenwerken
P Privé
E Elkaar niet uitlachen
K Kies
T Time out (we verplichten niemand)

Bij de keuze van organisaties waarmee het onderwijs samenwerkt spreekt het voor zich dat we geen samenwerking aangaan met organisaties die standpunten verkondigen die strijdig zijn met ons pedagogisch project en de eindtermen, zoals Pro Vita en Scientology.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Het is belangrijk toe te voegen dat seksualiteit behoort tot de natuurlijke evolutie- en ontwikkelingsprocessen van de mens om seksueel actief te worden, zich voort te planten en hier ook genot uit te halen in een liefdesrelatie. De lessen seksuele opvoeding zijn juist een middel om jongeren bewust te maken, te informeren en te beschermen tegen ongewenste zwangerschappen, seksueel overdraagbare ziekten, enz. Het is de bedoeling dat de leerkracht dit overbrengt. Het is aan elke jongere om deze kennis toe te passen wanneer hij/zij wil (in een relatie of huwelijk ...).

⁴³ <https://www.sensoa.be/materiaal/shalimar-spel-nederlandstalige-versie>

⁴⁴ <https://www.sensoa.be/materiaal/rond-je-seksualiteit-praten-over-waarden-en-normen-rond-relaties-en-seksualiteit>

⁴⁵ Sensoa, "Hoe Begeleid Je Seksuele Vorming? - Afspraken Maken Met Pickasoll - Tips - Jongeren Begeleiden | Sensoa," Sensoa, 2017, <https://www.sensoa.be/goede-begeleidershouding-bij-seksuele-voeding-met-pickasoll>.

Het is ook altijd nuttig de leerkrachten Wetenschappen en de leerkrachten Levensbeschouwelijke vakken samen hierrond een project te laten uitwerken.

Hierbij enkele Voorbeelden ⁴⁶

- Een school signaleerde dat er een groep jongeren weigerde om een test rond seksuele voorlichting af te leggen. De school ging ervan uit dat dit een religieuze grondslag had en overwoog eerst om alle jongeren die weigerden om de test af te leggen gewoon een nul te geven. In plaats daarvan ging de school het gesprek aan met de jongeren en trachtte hen op een open en authentieke manier te benaderen door open vragen te stellen naar de achterliggende redenen. Het werd een constructief gesprek waarbij de jongeren in kwestie zelf aangaven dat hun weigering zeker niet te herleiden was tot religie, maar dat het alleen maar met schaamte en cultuur te maken had. Samen besloten ze om met kleinere stapjes vooruit te gaan, meer tijd te nemen en hen te laten wennen aan het thema. Uiteindelijk legden alle jongeren de test met succes af.
- Enkele scholen gaven aan dat het voor hen had geholpen om de klas voor sommige lesonderdelen op te splitsen in een jongensgroep en een meisjesgroep en hen onderling te laten discussiëren en vragen te stellen. Een deel van de schaamtegevoelens konden op die manier worden onderdrukt. Het bood bovendien ook meer mogelijkheden om bepaalde ervaringen uit te spreken en uit te wisselen in een veiligere sfeer. Niet iedereen is bereid om ervaringen, gevoelens of ideeën in dit verband met een groep te delen. Dwing hen hier ook niet toe. Elke jongere is immers anders en niet iedereen heeft een even uitgesproken mening.
- Denk na over hoe je seksualiteit positief kunt kaderen in plaats van er een probleem van te maken. Beslis welke termen je gaat gebruiken om de dingen bij naam te noemen en hou er consequent aan vast. Dit helpt jongeren om juiste en gezonde beslissingen te nemen. Op het ogenblik dat er wordt gesproken over thema's die voor jongeren mogelijk controversieel zijn, zoals homoseksualiteit of abortus, is het belangrijk dat je zeker ook de wettelijke kaders in ons land schetst: dat homohuwelijken in ons land zijn toegestaan.
- Sommige scholen boekten rond homoseksualiteit positieve resultaten door te werken met fotomateriaal van bekende homo's om stereotypen te doorprikken. Zij gebruikten daarbij zowel fotomateriaal van extreme figuren op de gaypride, maar gebruikten evenzeer portretten van Da Vinci, Alan Turing, Oscar Wilde, Peter Tsjaikovski, of recente rolfiguren als Jitske Van de Veire, Sam De Bruyn, Rihad Bari, Jani Kazaltzis of Bo Van Spilbeek. Als de leraar zelf zijn mening kwijt wil over deze onderwerpen, moet dit worden geformuleerd in eigen naam om polarisering te vermijden.⁴⁷

⁴⁶ <https://www.g-o.be/>

⁴⁷ Sensoa, "Seksuele Vorming Voor Leraren En Begeleiders," Sensoa, n.d., <https://www.seksuelevorming.be>.

- Ten slotte, wanneer deze onderwerpen worden behandeld in een klas waar velen het Nederlands nog niet beheersen, bv. binnen het OKAN-onderwijs, is het raadzaam om de Zanzu-website⁴⁸ te bekijken. Daar krijg je op een eenvoudige manier in 14 verschillende talen uitleg over onder meer seksuele gezondheid.

⁴⁸ www.zanzu.be